

Іскендерова Г. Т.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу історичних витоків угод у кримінальному провадженні в контексті компромісного врегулювання кримінально-правових конфліктів.

Ключові слова: компроміс, угода, примирення, визнання винуватості, історичні передумови, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Запровадження Кримінальним процесуальним кодексом України в 2012 році (далі – КПК України) особливого порядку кримінального провадження – провадження на підставі угод (Глава 35, Розділ VI КПК України) – є спрощеним порядком розгляду кримінальних проваджень, по суті введенням інституту компромісу. Однак противники впровадження зазначеного інституту ведуть дискусії щодо неприцятності компромісного вирішення питань для кримінального судочинства України. Наявність зазначених суперечок зумовлює необхідність дослідження витоків інституту угод (компромісу), а отже, дійти до висновків про можливість його існування в національному кримінальному процесі.

Питання появи, становлення та можливості існування компромісного вирішення кримінального процесуального спору досліджували такі вчені, як О.Г. Добровольська, А.М. Середя, А.Д. Шигаль, Є.О. Курта, Л.Д. Удалова, І.В. Паризький, О.А. Парфіло, С.М. Туркота, Г.О. Усатий та інші.

Метою дослідження є аналіз історичних шляхів появи та становлення в кримінальному судочинстві компромісного вирішення кримінального процесуального спору, що є ширшим поняттям кримінального провадження на підставі угод.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах реформування кримінального судочинства у світлі наближення до міжнародних стандартів усе більшого поширення та значення набувають альтернативні способи вирішення конфліктів, одним із яких є компроміс або ж угода в кримінальному провадженні.

З перших етапів розвитку кримінального судочинства існував компроміс, який поступово удосконалювався та розвивався. С.М. Туркота під час дослідження історичних передумов виникнення та розвитку правового компромісу без сумнівів зазначає, що історія компромісу дуже давня, і віднайти перші угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим, визнання обвинуваченим своєї винуватості майже неможливо. Однак те, що такі випадки існували і застосовувалися дуже часто можна стверджувати без сумнівів. Свідченням цього є пам'ятки та норми вітчизняного та зарубіжного права як минулих часів, так і сьогодення. Вивчення історії становлення мирного вирішення правового конфлікту підсилює гіпотезу про те, що це є природний і притаманний цивілізованим системам права спосіб [1, с. 47].

Про первісні спроби мирного вирішення відносин згадується ще в законах Хаммурапі [2]. Незважаючи на те, що в праві того часу не було чіткого поділу на цивільне та кримінальне судочинство, усе ж виділялись делікти. Так, за зрадництво жінкою на очах у чоловіка передбачалося зв'язати її і кинути у воду (§ 129). Проте якщо чоловік вибачав її, то й цар щадив

свого раба (чоловіка). Якщо ж чоловік не спіймав свою дружину на зраді, однак обвинувачує її в цьому, то для прощення жінка повинна була вимовити «клятву богом» і могла повернутися додому (§ 131). За нанесення в бійці тілесних ушкоджень особа повинна була визнати це і сплачувати лікування (§ 206). Таким чином, випадки примирення і визнання винуватості у відносинах були і за тих часів.

У кодифікованому державному законі Стародавнього Риму, зокрема Законах XII таблиць, містилося положення про можливість примирення винного з потерпілим. Так, у п. 2 таблиці VIII зазначалося, «якщо заподіє членушкодження та не помириться з (потерпілим), то нехай і йому самому буде спричинено те ж саме» [3]. Римське право також вирізняло поняття мирової угоди (transactio) і пакту про примирення сторін [4, с. 188]. Термін «transactio» утворився з двох латинських слів: «trans» – «через; за; по той бік», і «actio» – «позов». Таким чином, зазначений термін позначав певну угоду чи несудову формальну угоду (pactum), у якій сторони шляхом взаємних поступок припиняють взаємну суперечку чи правову невизначеність [5, с. 304].

Основним джерелом права Київської Русі була Руська Правда. У ті часи метою покарання насамперед було відшкодування шкоди, а вже потім кара за вчинений злочин. Досліджуючи норми Руської Правди, В.М. Тертишник зазначає, що ст. 3–4 Руської Правди встановлювалося правило: якщо хтось кого ударить батоном, рукояткою меча чи просто рукою, то має заплатити 12 гривень за образу. Передбачалась також можливість вибору потерпілим засобів покарання винуватого: тілесне покарання чи грошове стягнення [6, с. 551].

На території Галичини в складі Польщі з часом з'явилася можливість замість кровної помсти сторонам примиритися. Процедура примирення називалася «єднанням», до неї залучалися «посредувачі» (посередники). Головною умовою було визнати свою вину та вибачитися перед потерпілим чи його родичами [7, с. 106].

Досліджуючи закони періоду XVII – XIX ст., О.А. Парфіло зазначає, що особи, які вчинили державний злочин, зокрема втечу за кордон, і намагалися уникнути смертної кари, за Соборним уложенням 1649 року їх могли пробачити (тобто піддано більш м'якому покаранню), якщо повернулися в московську державу [8, с. 98].

В Уложенні про покарання кримінальні та виховні 1845 року містилися норми про явку з повинною, за якої застосовувалось більш м'яке покарання, особливо тоді, коли завдяки такій поведінці винного могли бути попереджені шкідливі наслідки діяння [9, с. 281]. Також покарання могло бути зовсім відмінене, якщо винний примирився з потерпілим (п. 160) [10].

Статут кримінального судочинства 1864 року також передбачав норми про примирення винного з потерпілим, а також визнання обвинуваченим своєї винуватості. Зазначене питання регулювалося Першою книгою Статуту кримінального судочинства, яка називалася «Порядок судочинства у мирових судових установленнях» (11 глав, п. п. 33–199). Так, у випадку, коли обвинувачений визнавав себе винним у здійсненні проступку,

мировий суддя мав право приступити до винесення вироку (п. 91). Якщо сторони вирішували примиритися, суддя розглядав лише ті докази, які були надані сторонами, що свідчить про більш повне втілення в цих справах принципу змагальності сторін (п. 104). Проведення справ у мирових судах полягало в усному та публічному розгляді (п. 88), що повинен був закінчуватися за можливістю в одне засідання (п. 116) [11].

За радянських часів, зокрема в період дії трьох Кримінальних процесуальних кодексів на території Української РСР (1922 р., 1927 р., 1960 р.), деякою мірою передбачались скорочені процедури розгляду кримінальних справ (справи приватного обвинувачення, протокольна форма підготовки матеріалів, скорочення судового розгляду справи у зв'язку зі згодою сторін не досліджувати певні докази, інститут звільнення від кримінальної відповідальності за різними підставами).

Є.О. Курта під час дослідження компромісу на досудовому слідстві виокремив чотири етапи його застосування: перший (початковий) – з давніх часів до початку XIX ст., що характеризується застосуванням компромісу як форми погашення вини з метою обмеження кровної помсти шляхом добровільного відшкодування шкоди; другий етап (30-ті роки XIX ст. – середина XX ст.) – законодавчим закріпленням компромісів, пов'язаних із проведенням окремих слідчих дій (обшук, допит тощо) та застосуванням заходів процесуального примусу (обрання запобіжного заходу); третій етап (кінець 50-х – початок 60-х років XX ст.) – законодавчим закріпленням порядку укладання компромісу на досудовому слідстві, значно більше уваги приділялося можливості застосування компромісу під час вирішення питання про застосування примусових заходів та провадження окремих слідчих дій; четвертий етап – пов'язується з прийняттям Кримінального кодексу України 2001 року та внесенням відповідних змін до кримінального процесуального законодавства України, завдяки яким розширюється коло можливостей для прийняття компромісних рішень на досудовому розслідуванні [12, с. 8].

Щодо сучасних передумов запровадження кримінального провадження на підставі угод слід звернути виокремити тенденцію переходу кримінального судочинства від розшукового на охоронний. Зокрема, йде мова про збільшення ролі дій, спрямованих на захист прав особи, що є першочерговим щодо боротьби зі злочинністю, яке у свою чергу є виконанням державного завдання [13, с. 53].

У національному законодавстві, до прийняття КПК України 2012 року, були спроби реформувати порядок судового розгляду в напрямі спрощення кримінального судочинства. Так, 10 травня 2006 року вийшов Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». Одним із завдань концепції є «створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів», а способом врегулювання спорів названа медіація як діяльність щодо врегулювання юридичного спору самостійно самими учасниками. Також протягом 2006 року було розроблено проекти законів «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації». Постановою Верховної Ради України від 27 червня 2007 року № 1245-V схвалено Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан правосуддя в Україні», у яких передбачено, що законом має бути визначена концептуальна модель процесуального інституту судового компромісу, модель процесуальної форми мирової угоди і дієвого каяття та пропозиції щодо їх застосування в кримінальному процесі

[14, с. 199]. Згідно з розпорядженням Генерального прокурора України № 4 від 17 січня 2007 року Генеральною прокуратурою України за участю Академії прокуратури та благодійної організації «Український Центр Порозуміння» виконується пілотний проект «Підтримка реформи системи кримінальної юстиції України: впровадження прийомів медіації у діяльність органів прокуратури», який передбачає проведення аналізу чинного законодавства та судової практики, розроблення відповідних навчальних програм тощо [14, с. 201].

Світовою тенденцією є також становлення та розвиток інституту угод у кримінальному судочинстві, включаючи як країни англо-американської, так і країни континентальної правової системи. Так, у Сполучених Штатах Америки вже більше ста років діє інститут угоди про визнання винуватості. Процедури, подібні до угоди про визнання винуватості та примирення, передбачені в кримінальному процесі багатьох країн Європи, зокрема в Німеччині, Франції, Італії, Іспанії, Чехії, Російській Федерації, Республіці Молдова та інших.

У 1999 році Рада Європи ухвалила Рекомендацію (R19/99) щодо медіації в кримінальних справах для допомоги державам-учасникам в організації та розвитку цього інституту. У Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року в Розділі III «Спрощення звичайних судових процедур» у пп. 6 п. «а» державам-учасникам рекомендується ввести процедуру «заяви підсудного про визнання вини», якщо конституційні та правові традиції це допускають. У Рішенні Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» 2001 року вказується про необхідність закріплення медіації в кримінальних справах у своєму законодавстві до 22 березня 2006 року. Економічна та соціальна рада ООН у липні 2002 року ухвалила Резолюцію про основні принципи використання програм щодо правосуддя в кримінальних справах, де закликає держав-учасниць розробити подібні інститути в національному законодавстві.

Таким чином, визнання, прийняття міжнародним співтовариством рішень із питань медіації, компромісу, угод у кримінальному провадженні свідчить про важливість та ефективність таких інститутів.

Висновки. Проаналізовані витоки та історичні передумови запровадження кримінального провадження на підставі угод дають можливість говорити про необхідність існування такого інституту в національному кримінальному процесуальному законодавстві з подальшим удосконаленням його норм із врахуванням рекомендацій міжнародного співтовариства та досвіду зарубіжних держав.

Подальше дослідження проблеми вбачається в розробці пропозицій щодо удосконалення процесуального порядку провадження на підставі угод з урахуванням теорії та практики застосування.

Література:

1. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови / С. Туркота // Право України. – 2002. – № 5. – С. 46–51.
2. Закони вавилонського царя Хаммурапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/hammurap.htm>.
3. Закони XII таблиць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kulturoznanie.ru/work=rome_law_tables.
4. Гарридо М.Х. Римское право: Казусы, исски, институты / М.Х. Гарридо ; отв. ред. Л.Л. Кофанов ; пер. с испанского. – М. : Статут, 2005. – 816 с.
5. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / М. Бартошек. – М. : Юридическая литература, 1989. – 448 с.
6. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: [підручник] / В.М. Тертишник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.

7. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях / І. Гайворонська // Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 105–108.
8. Парфіло О.А. Передумови появи інституту компромісу в сучасному кримінальному процесі України / О.А. Парфіло // Українська державність: становлення, досвід, проблеми : зб. наук. статей. – Х., 2001. – С. 97–99.
9. Курта Є.О. Історичний аналіз розвитку норм, які передбачають компроміс на досудовому слідстві / Є.О. Курта // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2004. – № 2. – С. 277–282.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб., 1845. – 922 с.
11. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/57791498/>.
12. Є.О. Курта Є.О. Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика, судова експертиза» / Є.О. Курта ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17 с.
13. Удалова Л.Д. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування / Л.Д. Удалова, І.В. Паризький. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2012. – 184 с.
14. Нестор Н.В. Соціально-правова обумовленість впровадження медіації в правову систему України / Н.В. Нестор // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 196–203.

Искендерова Г. Т. Исторические предпосылки внедрения соглашений в уголовном производстве

Анотация. Стаття посвящена аналізу історических истоков соглашений в уголовном производстве в контексте компромиссного урегулирования уголовно-правовых конфликтов.

Ключевые слова: компромисс, соглашение, примирение, признание виновности, исторические предпосылки, уголовное производство.

Iskenderova G. Historical conditions precedent to agreements in criminal proceedings

Summary. This article analyses the historical conditions precedent to agreements in criminal proceedings in the context of a compromise settlement criminal conflicts.

Key words: compromise, agreement, reconciliation, recognition of guilt, historical conditions, criminal proceedings.